

Gatis Ozoliņš

Dr. philol., folkloras pētnieks;

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts

Dr. philol., folklore researcher; Institute of Literature, Folklore and Art
of the University of Latvia

E-pasts / e-mail: gatis.ozolins@lulfmi.lv

ORCID: [0000-0002-5285-8100](https://orcid.org/0000-0002-5285-8100)

DOI: 10.35539/LTNC.2025.0060.04

Rainis Otrās atmodas kontekstā

Rainis in the Context of the Second Awakening

Atslēgvārdi:

Otrā atmoda,
Trešā atmoda,
Ernests Blanks,
Jānis Stradiņš,
latviešu strēlnieki,
neatkarības ideja

Keywords:

the Second Awakening,
the Third Awakening,
Ernests Blanks,
Jānis Stradiņš,
Latvian Riflemen,
idea of independence

Kopsavilkums

Rakstā tuvāk aplūkots un pētnieciskai kritikai pakļauts Otrās atmodas jēdziens, kā arī tā lietojums, ietilpinātais saturs, idejas un personas. Šis jēdziens konstruēts Dziesmotās revolūcijas jeb Trešās atmodas laikā 20. gadsimta 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā, kad Otrā atmoda bija nepieciešama domāšanas figūra, cenšoties noteikt Trešās atmodas mērķus un vietu latviešu vēstures gaitā. Otrā atmoda ir poētisks apzīmējums vairākiem vēsturiskiem procesiem, kas norisinājās Latvijā un ārpus tās no 1915. līdz 1920. gadam. Svarīgākie no tiem ir: 1) Pirmā pasaules kara izraisītā došanās bēgļu gaitās 1915. gadā un bēgļu organizāciju veidošanās; 2) latviešu strēlnieku bataljonu (vēlāk pulku) organizēšana un kaujas; 3) sabiedriskās un politiskās aktivitātes Šveices latviešu emigrantu vidē; 4) Latvijas Neatkarības pasludināšana 1918. gada 18. novembrī un 5) Latvijas Neatkarības karš jeb Brīvības cīņas 1919.–1920. gadā. Rakstā tuvāk iezīmēta Raiņa sabiedriskās darbības nozīme Otrās atmodas kontekstā, secinot, ka Raiņa devums un vieta Otrās atmodas kontekstā ir viņa literārā darbība.

Summary

The article takes a closer look at the concept of the Second Awakening, its use, embodied content, ideas, and persons. The concept of the Second Awakening in the article is subjected to research criticism. The concept of the Second Awakening was formed during the Singing Revolution, or the Third Awakening, in the late 1980s and early 1990s. The Second Awakening was a requisite figure of thought while striving to determine the goals of the Third Awakening and its place in the course of Latvian history. The Second Awakening is a poetic designation for a number of historical processes that took place in Latvia and beyond from 1915 to 1920. The most significant of these are the following: 1) the refugee movement caused by the First World War in 1915 and the formation of refugee organisations; 2) the organisation and battles of Latvian riflemen battalions (later – regiments); 3) social and political activities in the Latvian emigrant environment in Switzerland; 4) proclamation of the Declaration of Independence of Latvia on 18 November 1918, and 5) the Latvian War of Independence (freedom struggle, 1919–1920). The article specifies the significance of Rainis's social activities in the context of the Second Awakening. The article concludes that Rainis' contribution and place in the context of the Second Awakening implies his literary activity.

Viņa dramatiskā dzejā šalko latviskais varoņu gars, vienots ar lepnu pazemību Antiņā, tas gars, kurš spilgti uzliesmoja strēlnieku cīņās un atbrīvošanas karos.

(Veselis 1936: 168–169)

levads

Atmodas jēdzienam ir poētisks un nacionāls raksturs, tas tiek lietots kā sinonīms nozīmīgiem un plašiem pārmaiņu procesiem tautā. Līdz šim iztrūkstot plašiem un detalizētiem pētījumiem par Otro atmodu (1915–1920), šis jēdziens rakstā tiek lietots ar pētnieciskām šaubām un tiecoties izprast tā pamatotību. Ar Otro atmodu tiek saprasti tādi nozīmīgi procesi kā Pirmā pasaules kara izraisītā latviešu bēgļu kustība, latviešu strēlnieku bataljonu dibināšana, ārpus Latvijas pastāvošās latviešu kopienas, kuras tiecās pievērst starptautisku uzmanību latviešu problēmām u. c., kas norisinājās Latvijā un ārpus tās un noveda pie Latvijas Republikas izveidošanas. Raksta mērķis ir aplūkot līdzšinējo Otrās atmodas jēdziena lietojumu un tajā ietverto saturu un noteikt Raiņa (1865–1929) lomu Otrās atmodas procesos.

Ir izvirzīta hipotēze, ka Otrās atmodas jēdziens ir veidots Dziesmotās revolūcijas jeb Trešās atmodas (1986–1991) gados Latvijā, lai tolaik notiekošo atbrīvošanos no PSRS okupācijas varas saistītu ar tiem vēsturiski nozīmīgajiem procesiem, kas 19. gadsimta 50.–60. gados radīja visaptverošu latviešu tautas emancipāciju ar pieaugošu pašapziņu un kas Pirmā pasaules kara gados un Brīvības cīņās vainagojās ar neatkarīgu Latvijas valsti. No šāda vēstures skatījuma Otrā atmoda ir nepieciešams fenomens, pie kura atgriezāties 20. gadsimta nogalē, kad notika to personu, notikumu, artefaktu, grāmatu utt. atgriešanās tautas "lietojumā", no kura šis mantojums tika izslēgts okupācijas gados. Tomēr, neraugoties uz plašu un detalizētu pievēršanos Otrās atmodas laikmetam, tas reti tiek uztverts kā vienots laikmets ar centrālām laikmetu virzošām personām, caurdaudziem notikumiem un idejām. Aplūkojot zinātnisko literatūru, jākonstatē, ka līdzās plaši lietotajiem Pirmās atmodas jeb tautiskā laikmeta un samērā plaši lietotajam Trešās atmodas jēdzienam vārdkop-termins "Otrā atmoda" zinātniskajā literatūrā lietots reti. Otrā atmoda līdz šim vairāk ir publicistikā lietots jēdziens, parasti saiknē ar Pirmo vai Trešo atmodu, tā uzsverot vēsturisko pēctecību un notikumu svarīgumu.

Tāpat rakstā tiks vērtēta Raiņa dēvēšana par Otrās atmodas galveno virzošo spēku, balstoties uz viņa iesaistes veidu un dalību. Īsi tiks raksturota Raiņa saikne ar Otrās atmodas nozīmīgākajiem procesiem un idejām, detalizētāk izvēršot to procesu un ideju aprakstus, kas atrodas ciešākā saiknē ar Raiņa sabiedrisko darbību. Ir hipotēze, ka Raiņa lielums un spēks ir literārajā darbībā, kas te īpaši netiks aplūkots,

jo tai veltīts ievērojams skaits pētījumu, bet Raiņa sabiedriskā darbība, lai arī nozīmīga un ievērojama, tieši un izšķiroši neietekmēja gandrīz nevienu no zīmīgajiem Otrās atmodas procesiem.

Tā kā Otrajai atmodai līdz šim nav veltīti reprezentatīvi un plaši zinātniski pētījumi vēsturē vai citās radniecīgās zinātņu disciplīnās, tad raksta avotu bāzi veido tiešsaistes datubāzes periodika.lv atlasīto materiālu kopa, balstoties uz tādiem meklēšanas vārdiem kā Otrā atmoda, Trešā atmoda, Rainis un atmoda, Rainis un strēlnieki u. c. Atlasītajā materiālā jeb avotu kopā Otrā atmoda līdz Dziesmotās revolūcijas jeb Trešās atmodas gadiem ir salīdzinoši maz lietots jēdziens. Vēlākajos gados šo jēdzienu ierasti lieto kā aksiomu, it kā atsaucoties uz kaut ko vispārzināmu un skaidri saprotamu, kas realitātē gan tā nav – jēdziens ir diskursīvs un reti lietots ārpus publicistikas, īsiem preses rakstiem, ar nekonkrētu un vispārīgu atsauci uz kādu it kā vienojošu procesu, kas novedis līdz neatkarīgai Latvijas Republikai un tās aizstāvēšanai Latvijas Brīvības cīņās. Publicistikā parasti uz to norāda kā faktu, kas ir pierādīts jeb eksistē, bet tā tas nav. Tas ir tikai pieņēmums, kas prasa padziļinātus pētījumus, bet līdz šim Otrā atmoda nav bijusi zinātniskās izpētes lokā, lai arī uz to atsaucas un jēdziena saturs, šķiet, ir saprotams.

Kā avots lietotas un tuvāk aplūkotas Raiņa vēstules, kas rakstītas trimdā Šveicē Pirmā pasaules kara gados un kas atklāj Raiņa uzskatus par latviešu tautas nākotnes perspektīvām, latviešu strēlnieku lomu, Vācijas imperiālisma koloniālajiem plāniem Kurzēmē utt. Tāpat rakstā izmantotas atmiņas, dienasgrāmatas, arhīvu materiāli un dokumentu krājumi. Nozīmīgi ir bijuši Saulcerītes Vieses (1932–2004), Vitas Matīsas, Gundegas Grīnumas pētījumi, kur autores pievērsušās Raiņa dzīves un darbības Šveices posmam.

Rakstā lietota biogrāfiskā pieeja, kas ir tendēta vērtēt personas lomu vēsturiskajos procesos, diskursa analīze, kas raugās uz vēsturi kā pastarpinātu, reprezentētu realitāti, un kritiskā interpretācija, analizējot un vērtējot informāciju.

Pirmā atmoda, Trešā atmoda, bet vai bija arī Otrā atmoda? Un Rainis?

Latviešu valodā vārds

“atmoda” apzīmē procesus dabā un sabiedrībā, kas izbeidz sastinguma un miera stāvokli (Kalniņa b. g.). Droši vien atmodu var uztvert arī kā garīgās atmodas un reliģiskās atklāsmes vai pieredzes jēdzienu. Sabiedrībai (arī tautai, nācijai, valstij) tas ir spilgts uzplaukuma laikmets, kas maina iepriekšējos “miera stāvokļa” nosacījumus, izvirza jaunas personas un sociālas grupas modernāku uzskatu un ideju paušanai, izvēršanai, pamatošanai un popularizēšanai. Parasti tas izraisa tās sabiedrības daļas, kas vēlas saglabāt esošo “miera stāvokli”, asu pretreakciju. Pamošanos no

uzvarētas, nomāktas un pazemotas tautas "miera stāvokļa" uz jaunu dzīvi, atdzimstošu tautu, pētot jaunlatviešu darbību un tautiskās kustības laikmetu 19. gadsimta 50.–80. gados, pirmais par latviešu nacionālo atmodu to nosauca žurnālists un publicists Ernests Blanks (1894–1972; Blanks 1927: 3). Viņš runā par nacionālu, sociālu un pilsonisku atmošanos, kad veidojās latviešu sabiedrība ar daudziem moderniem atribūtiem, kā latviešu presi, moderno rakstniecību, dažādām biedrībām, koriem u. c., no baznīcas atdalītu un valsts pārvaldē nodotu izglītības sistēmu 19. gadsimta 70. gados (skolotāju emancipācija), pagastu pārvaldi u. tml. (Blanks 1927: 3–4). Par nozīmīgākajiem Pirmās atmodas darbiniekiem ("soliem") viņš uzskatīja Krišjāni Valdemāru (1825–1891) un tautā tolaik ārkārtīgi populāro Ati Kronvaldu (1837–1875), kas bija plaši zināms ar saviem jūsmīgajiem rakstiem laikrakstā "Baltijas Vēstnesis" par skolām, latviešu valodas kopšanu, tautasdziesmām un brošūru "Tautiskie centieni" (vācu valodā; Kronwald 1872). Valdemāra uzskati un darbība veicināja sabiedrības saimnieciskās intereses, kapitāla uzkrāšanu un sociālo atmodu, bet Kronvalds taujāja pēc latviskas skolas un vēl nedroši – pēc latviskas kultūras (Blanks 1921). Blankam Pirmā atmoda ir pamats vēlākajiem kopīgajiem latviešu tautas sasniegumiem, kas vainagojās ar neatkarīgas Latvijas valsts izveidošanu un nosargāšanu Brīvības cīņās no 1918. gada 18. novembra līdz 1920. gada 11. augustam (Blanks 1927). Bez tiem pavedieniem, kas saista abus šos laikmetus, otrais – neatkarīga Latvijas Republika – nebūtu iespējams. Blanks ir pirmais, kas Krievijas impērijas teritorijā puda neatkarīgas (suverēnas) Latvijas ideju 1917. gada vidū Maskavas latviešu avīzes "Dzimtenes Atbalss" ievadrakstos, uzsverot – "kur beidzas Krievija, tur sākas Latvija" (tuvāk par to sk.: Alberts 2008: 47–60). Blanks skaidri nenošķir un nerunā par Otro atmodu. Viņš aplūko kādu garāku procesu no 1855. līdz 1920. gadam, kurā bija uzplaukuma (atmodas) un pagrimuma brīži, bet kas latviešu tautu no anonīmas un apspiestas zemnieku kārtas "miera stāvokļa" 19. gadsimta vidū novedis līdz suverenitātei Brīvības cīņu noslēgumā, līdz valstij, iespējai lietot un attīstīt savu politiku, valodu, kultūru, izglītības sistēmu u. tml. (Blanks 1970). Jāatzīmē, ka publiski un anonīmi ideju par suverēnu Latviju žurnālā "Proletārietis" jau 1903. gadā pirmais bija paudis jurists, Jaunās strāvas dalībnieks, politiķis un diplomāts Miķelis Valters (1874–1968; Drēģeris 2020).

Kopš 20. gadsimta 20. gadiem Blanka ieviestais jēdziens "atmoda" stabili saistījās ar jaunlatviešu darbību un tautiskās atmodas laikmetu 19. gadsimta otrajā pusē. Jaunlatviešiem un tautiskās atmodas laikmetam ir pievērsušies dažādu nozaru un disciplīnu pētnieki, un publicētie materiāli interesentiem ir viegli pieejami. Ir iznākuši gan avotu krājumi par tautas atmodas laikmetu (sk., piemēram, Tentelis 1939; Zelče 1997–2007), gan plašāki apcerējumi par ievērojamākajiem jaunlatviešiem (Jansons 1939). Par Otro atmodu 20. gadsimta 20.–30. gados netiek runāts. Vien pa

retam un pastarpināti ir sastopams atmodas jēdziena lietojums, kas provizoriski varētu būt saistāms ar Otrās atmodas laikmetu. Tā žurnālists un literāts Ernests Arnis (īstajā vārdā Runcis, 1888–1943) rakstījis par vairākiem nozīmīgiem latviešu politiskās atmodas darbiniekiem, kā Miķeli Valteru, Ernestu Rolavu (1874–1907), Jāni Akurateru (1876–1937), Apsesdēlu (īstajā vārdā Augusts Apsītis, 1880–1932; Arnis 1934). Tomēr šo darbu var uzskatīt par hronoloģiski paplašinātu Otrās atmodas laikmeta un personu raksturojumu, kas ietver 1905. gada notikumus. Ideja par 1905. gada revolūciju kā Otrās atmodas sākumu sastopama arī turpmāk. Rakstnieks Miervaldis Birze (īstajā vārdā Bērziņš, 1921–2000) savas dienasgrāmatas 1989. gada 1. decembra ierakstā Pāvila Roziša (1889–1937) romānu “Valmieras puikas” (1936) raksturo kā tik latvisku, ka to tulkot, lai saprastu citas tautas, nav iespējams, un kā latviešu Otrās tautas atmodas 1905. gadā romānu (Birze 1990: 12). Vēl lielākam intereses trūkumam Otrā atmoda līdz ar visu, kas veda līdz neatkarīgai Latvijas Republikai, tika pakļauta Latvijas PSR okupācijas laikā. Tomēr šī perioda beigās Dziesmotās revolūcijas ietvarā parādījās interese par Otro atmodu jeb, precīzāk – par šo iepriekš padomju cenzūras noliegto laikmetu, ko labākajā gadījumā līdz tam attēloja kariķēti, nicinoši un selektīvi. Tad sporādiski iezīmējās lakoniski mēģinājumi starp vispāratzīto Pirmo atmodu jeb tautiskās atmodas laikmetu un Trešo atmodu, kuras liecinieki tobrīd bijām, rast vietu arī Otrajai atmodai.

Trešās atmodas spilgtākā izpausme ir Baltijas tautu manifestācija un dziesma kā nevardarbīgās pretošanās veids, tādēļ parasti tā saukta par Dziesmoto revolūciju. Dziesmotā revolūcija ir poētisks apzīmējums procesam, kura laikā 1986.–1991. gadā tika atjaunota Baltijas valstu – Igaunijas, Latvijas un Lietuvas – neatkarība (Šmidchens 2024). Latvijā šo periodu ir ierasts saukt arī par Trešo atmodu. Šīs atmodas politīķe Sandra Kalniete ir aicinājusi nepazaudēt polifonisku skatījumu, domājot par šo pārmaiņu laiku:

Rakstiet, nedomājiet par izteiksmes neveiklību! Tāpat kā to darījuši tie tūkstoši zemnieku, kas atsaucās pirmās Atmodas aicinājumam un uzdevumam vākt tautas izklīdētās garamantas. K. Barona Dainu skapis ir satriecoša liecība par mūsu tautas līdzatbildību un pūlēm saglabāt savu vēsturisko atmiņu. Šīs ar neveiklu roku rakstītās lapiņas ir paglābušas no iznīcības vērtības, kas ir mūsdienu latviešu nācijas pamats. Tas pamats, uz kura ētiskajām normām balstoties mēs astoņdesmito gadu beigās apvienojāmies dziesmotajā revolūcijā. Rakstiet, lai vēsturei saglabātu patiesību par latviešu tautas trešo ATMODU. (Kalniete 2015)

Reizē viņa ir skaidri vilkusi saikni starp Pirmo un Trešo atmodu, formulējot līdzīgu tautas lomu – piedalīties personisko pieredzes stāstu rakstīšanā par Trešās atmodas notikumiem, personām, pieredzējumu.

1992. gadā akadēmiķis Jānis Stradiņš (1933–2019) izdeva grāmatu “Trešā atmoda”, tajā apkopojot 1988. gada runas un rakstus (pievienotas arī vairākas runas

no diviem nākamajiem gadiem, kas saskaņojas ar 1988. gada saturu). Ievadā viņš atsaucas uz savu runu "Jādzīvo. Jācīnās kopā" Rakstnieku savienības paplašinātajā plēnumā, kurā, kā viņš domā (un atvainojas, ja tā tas nav), pirmais lietojis terminu "Trešā atmoda" (Stradiņš 1992: 55):

Ir jāsaglabā nācijas identitāte, pašreiz taču mēs esam liecinieki trešajai latviešu "Tautiskajai atmodai", mums ir jāaudzina bērni un mazbērni kultūras un humānisma izpratnē. (Stradiņš 2010: 190–191)

Ar to viņš iebilda viedoklim, ka tolaik notiekošais tiek saukts par Otro atmodu, proti, ar tautiskās atmodas jēdzienu jeb Pirmo atmodu ir saistīta tikai jaunlatviešu darbība 19. gadsimta 60.–70. gados, bet notikumi, kas spilgti aizsākās 20. gadsimta 80. gadu beigās, ir Otrā atmoda. Stradiņš uzstāj, ka

arī 1915.–1919. gads, latviešu strēlnieku pulku organizēšanās, Šveices emigrācijas un Krievijas bēgļu komitejas darbošanās, Latvijas Republikas proklamēšana un brīvības cīņas ietveramas jēdzienā "otrā tautiskā atmoda", jo latviešu tautas vairākumam toreiz bija jāmostas no nacionālās apātijas un nihilisma, tāpēc ka ceļu lauza sākumā autonomijas, bet drīz vien (jau pēc 1–1,5 gadiem) Latvijas neatkarības ideja (Stradiņš 1992: 7).

Tātad Stradiņš latviešu tautas vēsturē saredz vēl vienu spilgtu tautiskās atmodas laiku, ko piedāvā uzskatīt par Otro atmodu, iepriekšējā citējumā nosaucot Otrās atmodas "sastāvdaļas". Tas tika uztverts, un Latvijas Tautas frontes programmā, kas publicēta 1989. gada 11. septembrī, teikts:

Aizvadītā gada laikā LTF kļuvusi arī par nozīmīgu latviešu tautas trešās atmodas spēku. Pirmā atmoda pagājušā gadsimta otrajā pusē latviešus pacēla civilizēto tautu vidū, izveidoja nacionālo inteliģenci, politiķus un saimnieciskos darbiniekus. Otrās atmodas gaitā radās neatkarīgā demokrātiskā Latvijas Republika, kas latviešu nācijai nodrošināja agrāk nebijušu uzplaukumu [...]. (Latvijas Tautas frontes programma 1989: 2)

Var uzskatīt, ka jēdziens "Trešā atmoda" sabiedrībā ieviesās un nostiprinājās, tas plaši lietots publicistikā, atmiņu un memuāru literatūrā (Ziemeiņš 2000; Veidemane 2004; Īvāns, Znotiņš 2013), tiek izmantots arī pētniecībā (Taurēns 2022: 101–114), to skaitā promocijas darbos (Ārdava-Āboliņa 2015; Procevska 2015), notikušas konferences (Krišjāņa Barona konference 2021), iznākuši komentēti avotu krājumi (Jundzis 2013–2015). Viena no redzamākajām Trešās atmodas personībām un Latvijas Tautas frontes vadītājs Dainis Īvāns, atskatoties un interpretējot notikušo un domājot par nākotni, izteicis formulu: 1) Dziesmu svētki – tiek radīta Latvija, 2) Neatkarības karš – tiek izcīnīta valsts, 3) Trešā atmoda – tiek atgūta neatkarība (Miķelsone 2021).

Stradiņš noraida 1905. gada revolūcijas iekļaušanu Otrajā atmodā, jo tautas noskaņās tolaik dominēja sociālās atbrīvošanās moments, bet nacionālajam momentam bija pakārtota nozīme. Viņš atzīst Miķeļa Valtera, Ernesta Rolava, Jāņa Akuratera, Kārļa Skalbes (1879–1945) u. c. prasību pēc Latvijas autonomijas jau līdz 1913. gadam,

tomēr tikai Pirmais pasaules karš un 1915.–1917. gada latviešu strēlnieku cīņas tautas autonomijas un pašnoteikšanās ideju izplatīja ievērojamā latviešu tautas daļā, kur tā kļuva par nacionālu ideju (Stradiņš 1992: 7, zemspītras piezīme). Acīmredzot padomju ideoloģijas iespaidā, kas 1905. gada revolūciju konstruēja kā sociālu procesu, ko vadījuši internacionālisti (Bērziņš 2006b: 561), viņš atsacījās to iekļaut Otrās atmodas konceptā. Stradiņam atmoda ir nevis sociāla, bet izteikti nacionāla ievirzes jēdziens, nacionāls pacēlums (Stradiņš 1992: 330), tas pauž rūpes par tautas un nācijas sākotnēju ieraudzīšanu un konstruēšanu, tās vēlāku valstiskumu un tā atjaunošanas centienus 20. gadsimta 80. gadu beigās.¹ Šis tomēr nav viennozīmīgs jautājums. Par to, vai 1905. gada revolūcija Latvijā ir vairāk “nacionāla” vai “sociāla”, ir daudz spriests (plašāk par šo un citiem pretrunīgiem un izvērtējošiem skatījumiem sk. rakstu krājumā “1905. gads Latvijā: 100. Pētījumu un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11.–12. janvāris”; Bērziņš (red.) 2006). Tā, piemēram, vēsturnieks Jānis Bērziņš raksta, ka līdzās sociālajiem un politiskajiem mērķiem, kas latviešu un Krievijas revolucionārajiem spēkiem bija kopīgi, “latviešu tautai tā reizē bija arī nacionāla atbrīvošanās cīņa no krievu carisma un vācu muižnieku apspiestības (Bērziņš 2006a: 10), “tādējādi jaunlatviešu aizsāktais latviešu tautas atmodas pirmais posms noslēdzās tieši ar 1905. gada revolūcijas notikumiem” (Bērziņš 2006a: 13). Līdzās sociālajām un politiskajām prasībām nacionālu raksturu 1905. gada revolūcija ieguva rusifikācijas kontekstā (Stranga 2006: 570). Latviešu politologs un politiķis Ivars Ijabs ir piedāvājis uz to raudzīties kā antikoloniālu kustību (Ijabs 2023: 22). Turklāt “revolūcija būtiski aktivizēja latviešu “politisko iztēli” – jaunās brīvības atmosfērā tapa jaunas, radikālas idejas, partijas un projekti. Vienlaikus revolūcijas laiks sniedza latviešiem arī pirmo politiskās pašorganizācijas pieredzi – tam par ilustrāciju kalpo tautskolotāju un pagastu delegātu kongresi” (turpat). Un šī jau ir “politiskas atmodas” programma, kas pamatoti liek raudzīties uz 1905. gada revolūciju Latvijā kā Otrās atmodas sākumu. Lai arī 1905. gadā nebija prasīta suverēna Latvija, šī revolūcija noteikti ir ceļa sagatavotāja tai Latvijas Republikai, kas tika nodibināta 13 gadus vēlāk. 1917. gada pavasarī Jānis Akuraters, rakstot savu revolūcijas laika (1905–1908) atmiņu grāmatu, uzsvēra, ka 1905. gada revolūcija

bija vairāk atmoda kā revolūcija. Tauta ievilka elpu savās gadsimtu nospiešanās krūtīs. Un šis elpas vilciens pārskrēja pār visu Krieviju. Tauta sajuta sevi pirmoreiz apzinīgi kā dzīvu kopotu organismu un saprata arī savas tiesības.

Lietuvēns, kas gadsimtiem ilgi audzis un barojies no tautas ķermeņa, no jauna pārspēja lielo atmodu un uzgūlās atkal uz mūsu laukiem, mūsu darba un kultūras. Bet sapni vairs nevarēja izdzēst. Tas dzīvoja, izauga un kā ledus palos nogrūda verdzību no sevis (Akuraters 1924: 6).

1 Atmodai viņš nepieskaita arī 1956.–1959. gada “atkusni”, kas skāra vien daļēji sabiedrības valdošo daļu (Stradiņš 1992: 7, zemspītras piezīme).

Akurateram 1905. gada revolūcija Latvijā ir “ķermenisks”, “fizioloģisks” notikums, viņš to attēlo kā tautas pamošanos no gadsimtu miega un patstāvīgas elpošanas sākšanu, kad tauta sevi sajuta kā vienotu ķermeni, viņš runā par ienaidnieka augšanu un barošanu no “tautas ķermeņa”, par tautas kopīgajiem sapņiem un tiesībām, paliem (dabas varenības izpausme) un verdzības nogrūšanu no sava ķermeņa.

1988. gadā Jānis Stradiņš ne tikai tolaik notiekošo nosauca par Trešo atmodu un izvirzīja Otrās atmodas jēdzienu, īsi ieskicējot tā galvenos komponentus, bet arī Raini pasludināja par Otrās atmodas nozīmīgāko personu. Grāmatas “Trešā atmoda” 25. lappusē ir publicēts Raiņa portrets ar parakstu – “Rainis (1865–1929), dižais latviešu dzejnieks un domātājs, viens no “otrās atmodas” galvenajiem rosinātājiem” (Stradiņš 1992: 25). Arī citviet Stradiņš ir norādījis uz Raiņa lomu, piemēram, rakstot, ka nacionālais pacēlums Pirmā pasaules kara gados un Februāra un Oktobra revolūcijas laikā ir Raiņa iezīmēti (turpat: 62), un “mūsu Brīvības pieminekli vainago trīs zvaigznes, kas sākotnēji simbolizēja mūsu ilgi šķirto treju vēsturisko novadu – Vidzemes, Kurzemes un Latgales vienotību. Šodien mēs varam šīs zvaigznes tulkot arī citādi: kā trejus latvju nacionālās atmodas lokus – Ausekļa atmodu, Raiņa atmodu un mūsu tagadējo atmodu” (turpat: 71). Jāteic, ka Stradiņš šīs tēzes nav pamatojis un arī plašāk nav izteicies. Nojaušams, ka visa Raiņa darbība kopumā tiek uztverta kā tāda, kas ir būtiski iespaidojusi Otrās atmodas nacionālo raksturu.

Līdzās Rainim, kas nodēvēts par vienu no galvenajiem Otrās atmodas rosinātājiem, par otru nozīmīgāko tiek uzskatīts politiķis Kārlis Ulmanis (1877–1942):

Ulmanis bija latviešu tautas otrās atmodas izcilākais politiķis. Apvienodams sevi K. Valdemāra pragmatisko prātu un Kronvaldu Ata karsto nacionālismu, Ulmanis turpināja jaunlatviešu iesākto. (Turpat: 81)

Jāatzīst, ka Stradiņa apgalvojumi par Raini un Ulmani ir publicistiska rakstura apgalvojumi, neizvērsti, lakoniski, Rainis bieži tiek saukts par ģēniju, kura “diženumu ir atzinuši visi tautas slāņi, visas varas, visi laiki” (turpat: 82). Jā, Rainis ir derējis visiem, varbūt tāpēc, ka ir gan dižs, gan arī ārkārtīgi pretrunīgs, mainīgs, bet vai Rainis ir Otrās atmodas rosinātājs? Jāteic, ka šī ideja ir palikusi nievērota un nepētīta. Vien daži lakoniski vērtējumi. Tā, piemēram, rakstot par Raini un Aspaziju (1865–1943), saikni ar atmodām ir ievērojis un uzvērīs dzejnieks Imants Auziņš (1937–2013):

Abi dzejnieki saņēma pirmās nacionālās atmodas mantojumu pagājušajā gadsimtā, nesa to tālāk cauri revolūcijām un brīvības cīņām, piepildot otro atmodu, kuras kulminācija bija neatkarīgas demokrātiskas Latvijas Republikas nodibināšana 1918. gadā. (Auziņš 1990: 4)

Kā tieši viņi piepildīja Otro atmodu, paliek neatklāts!

Kopā savelkot, ir jājautā – kas Raiņa dzīvē un darbos ir tas, kas viņu ļautu uzskatīt par Otrās atmodas rosinātāju, darbinieku, nozīmīgu personu? 1928. gadā rakstniece Zenta Mauriņa (1897–1978) pauž:

Pirmā atmoda radīja nemirstīgo Lāčplēša tēlu, kas ne tikai simbolizē latvju tautas spēku un likteni, bet arī Pumpura laikmetu vispār. Tagad ir nākusi otra, lielāka atmoda, bet kur ir viņas tēls? Dzīvē un vēsturē redzam varoņus, bet jaunākā literatūrā tādu nav. [...] Tāpat kā liela stila varoņu, nav mums arī dzīves veidotāju, ir tikai dzīves dzīvotāji un dzīves sapņotāji. Savrup stāv Raiņa varoņi, tie neietilpst nevienā no minētām trim kategorijām. (Mauriņa 1928: 631)

Vai Raiņa darbos viņa neatrada meklēto? Kādā kategorijā ir ietilpināmi Raiņa varoņi? Rainis ir “iekšpusē” vai “ārpusē”, kopā vai viens, ar vai savrup?

Vai Rainis ir Otrās atmodas nozīmīgs darbinieks?

1914. gada 28. jūlijā sākās Lielais (Pirmais pasaules) karš, kas ilga līdz 1918. gada 11. novembrim. Rainis un Aspazija šajā laikā dzīvoja Šveicē. Pirmā pasaules kara hronoloģijā ietilpināmas arī iespējamās latviešu Otrās atmodas galvenās norises: 1) karadarbības izraisītā došanās bēgļu gaitās 1915. gadā (it sevišķi no Kurzemes un Zemgales), uzņēmumu un strādnieku evakuācija uz Krieviju, kas radīja apstākļus dažādu ar bēgļu aprūpi saistītu organizāciju veidošanai, kas primāri rūpējās par bēgļu iespējām saņemt atbalstu un palīdzību, darba iespējām, izglītības nodrošināšanu u. c.; 2) latviešu strēlnieku bataljonu (vēlāk pulku) organizēšana un kaujas pret Vācijas impērijas armiju Latvijas teritorijā; 3) sabiedriskas un politiskas aktivitātes Šveices latviešu emigrantu vidē (“Latviešu komiteja Šveicē” u. c.); 4) Latvijas Neatkarības pasludināšana 1918. gada 18. novembrī un 5) Latvijas Neatkarības karš jeb Brīvības cīņas 1919.–1920. gadā. Šiem notikumiem raksturīga ilgstamība (tie turpinās divus līdz četrus gadus) un mobilitāte (kustība, kustīgums). Pirmkārt, tā ir fiziska kustība, piespiedu vai brīvprātīga došanās projām no mājām un vietas, kur dzimta dzīvojusi vairākās paaudzēs, ierastiem darbiem, pienākumiem, vides. Tam ieņemim neierasta ainava, svešas tautas, citas reliģijas, valodas, kultūras, tradīcijas, neskaidrība par nākotni, dzīvības un veselības apdraudējums. Tam visam ir jāspēj pielāgoties, jāspēj to izprast un ar to sadzīvot. Līdz ar to tā ir garīga kustība, domāšanas ātruma maiņa, atbildība un spēja pieņemt lēmumus, kas nebalstījās ierastajā, nepieciešamība darīt darbu, ko nedarīja iepriekšējās paaudzēs – vecāki un vecvecāki, tā ir jauna pieredze, kas vairs neļaus dzīvot kā pirms tam. Tā ir vardarbīga un traumatiska iepriekšējās dzīves un pasaules kārtības izārdīšana, jauni meklējumi un sasniegumi, kas izvērtās sarežģīti, pretrunīgi un asiņaini, bet reizē arī veidoja tautu, kas nodibināja un aizsargāja savu valsti.

Kā šajos notikumos iesaistīts Rainis? Kurus un vai vispār kādus no tiem viņš

iedvesmojis, izraisījis, vadījis? Vai Rainis, atrodoties trimdā Šveicē, jēlkādi varēja palīdzēt latviešu bēgļiem? Vai Rainis bija iesaistīts latviešu strēlnieku bataljonu dibināšanā? Jā, viņš to veidošanu apsveica, juta līdzī, varbūt pat uzminēja viņu vēsturisko nozīmi, bet kā dibināšana, tā varonīgās strēlnieku cīņas notika bez Raiņa. Latvijas Republika 1918. gada 18. novembrī tika pasludināta bez Raiņa klātbūtnes. Kā ar Latvijas Neatkarības karu jeb Brīvības cīņām? Te, protams, viņa poēmas "Daugava" lielais iespāids un viņa kā dzejnieka un dramaturga talanta spēks un iedvesmojums:

Daļa Anša Gulbja izdotās grāmatas metiena pēc Latvijas valdības norādījuma tika nogādāta tieši frontes pirmajās līnijās – Rīgas aizstāvju rokās. Un Rainis tika sadzirdēts. No publikācijas publikācijā līdz pat šai dienai pārceļo lēģenda, it kā "Daugava" pēc kāda vārdā nenosaukta militārā speciālista apgalvojuma izraisot latviešu karavīros spēju cīnasspara pacēlumu, esot kļuvusi pat par vienu no izšķirošajiem faktoriem "baskāju armijas" uzvarā pār bermontiešiem. (Grīnuma 2017: 860)

Poēma iesākta jau 1915. gadā, tās lielākā daļa sarakstīta 1916. gada jūlijā un augustā. Darbu pie poēmas Rainis turpināja 1917. gadā, kad saņēma ziņas par Vācijas armijas Rīgas ieņemšanu 1. septembrī, arī 1918. un 1919. gadā. Poēma publicēta 1919. gada septembrī – īsi pirms kaujām pret lielvalstu imperiālismā balstīto Bermonta karaspēku. Poēmas "Daugava" 4000 eksemplārus izpirka divās nedēļās, latviešu karavīri to lasīja, tā aizrāva. Tā ir ne tikai Raiņa reakcija uz dramatiskajiem Pirmā pasaules kara notikumiem (Kalnačs 2001: 49–61), bet arī Raiņa lielums un saikne ar iespējamo Otro atmodu. Vēl bija darbība "Latviešu komitejā Šveicē", prezidenta pienākumus pildot un piedaloties šajā "pirmajā demokrātijas" mēģinājumā (Matīsa 2006a: 151–180; Matīsa 2006b: 61–119). Šādi lakoniski pārlūkojot, Raiņa loma nešķiet liela, katrā ziņā viņš neapvienoja šos procesus, tie ir savstarpēji neatkarīgi, cits citu nomainoši, ar atšķirīgām iesaistītajām personām un nozīmīgākajiem darbiniekiem. Tomēr vairākos no šiem procesiem Raiņa klātbūtne ir būtiska, viņa novērtējums un atbalsts ir bijis svarīgs, viņu tiecās iesaistīt, jo viņš iemiesoja visu centienu galamērķi, pat ja īsti ne Rainis, ne laikabiedri konkrētā laika plūdumā to skaidri neapzinājās.

Viens no tādiem laikmeta simboliem ir latviešu strēlnieks. Latviešu strēlnieku bataljonus Krievijas impērijas armijā sāka veidot 1915. gada augustā. To sākotnēji paredzētie uzdevumi bija izlūkošana, tulkošana, saimnieciskais atbalsts, bet pirmās kaujas ar Vācijas armiju jau 1915. gada oktobrī parādīja, ka viņi ir ļoti motivēti karavīri, kas gatavi aizstāvēt tēvzemi. 1916. gada marta, jūlija un sevišķi Ziemassvētku un Janvāra kaujās (pēc jaunā kalendāra 1917. gada 5.–11. janvāris un 23. janvāris–2. februāris) strēlnieki, ciešot lielus zaudējumus, apliecināja savas militārās prasmes un varonību. Latviešu sabiedrība Rīgā, citviet Latvijā, Krievijā un ārvalstīs sekoja līdzī strēlnieku gaitām, vāca ziedojumus un aizvien vairāk sāka tos uzskatīt par "mūsu karavīriem". 1916. gadā iznāca trīs grāmatas, kas saistāmas ar latviešu strēlnieku bataljonu izveidošanu. Vienā no tām "Latviešu strēlnieku bataljoni" tās sastādītājs

Līgotņu Jēkabs (īstajā vārdā Jēkabs Roze, 1874–1942) kā nozīmīgu uzskata Raiņa reakciju un šī notikuma vērtējumu, atzīmējot, ka jau 1915. gada novembrī Rainis no Šveices ar valsts domniekam Jānim Goldmanim (1874–1919) piesūtītu vēstuli sveicina latviešu strēlnieku bataljonus (Līgotņu Jēkabs 1916: 123). Odesas latviešiem rakstītajā vēstulē 1916. gada 30. maijā Rainis formulē strēlnieku uzdevumu:

Es apsveicu latviešu bataljonus kā brīvās Latvijas sagatavotājus, kā mūsu tautas gara patstāvības modinātājus, kā mūsu slavas paudējus. Aiz bataljoniem lai mīt jauna latvju kultūra visā spēkā un spožumā! (Līgotņu Jēkabs 1916: 123)

Publicistikā šis Raiņa novēlējums ticis saistīts Otro atmodu:

Uz mūžiem paliekamu vietu latviešu tautas un pasaules vēsturē ieņems latviešu strēlnieki, kas, izpildot Raiņa novēlējumu, atnesa mūsu tautas Otro atmodu un radīja iespējas mūsu valsts neatkarības iegūšanai 1918. gadā. (Hartmanis 2009: 14)

Strēlnieki negāja kaujā par Raini vai Latviju, viņi gāja pret vāciešiem, bet kaut kur viņu pārliecībā, izglītībā, identitātē bija jaušams Rainis un Latvija. 1916. gada 6. jūlijā 8. Valmieras latviešu strēlnieku pulka strēlnieks Kārlis Eglītis (1877–1960) savā dienasgrāmatā ierakstīja:

Pamostas gaišs saules rīts. Pat lielgabali apklust, bet kaujas lauks noklāts kritušo kareivju kaudzēm. Varenais zaļais mežs aplauzts un izdarināts. Pat brašie simtgadīgie ozoli nometuši dažu labu kuplu zaru un arī viņu cietais koks saurbts metāla šķembām un lodēm. Bet mīkstās liepas un vītoli jau puskailiem stumbriem. Krituši un laužti gan cilvēki un koki, bet dzīvība paliek jo varenāka, jo skaistāka. Ļaujiet laiku, un milzu koku stāvi atkal zaļos un asnus dzīs, bet cilvēka dēli jaunām, neskaitāmām ķēdēm spiežas kritušo vietā. Jo tuvāka nāve, jo gaviļējošāka dzīve, jo skaidrāka apziņa par brīvību un uzvaru, jo aizraujošāka, brīnīšķīga cīņa.

Melnais bruņinieks, tu velti gaidi mūsu ieročus noliekam! Nē! "Vēl cīņa nav beigta un nebeigsies! Tev, Lāčplēš, Spīdola palīgā ies!". (Eglītis 1915–1917)

1915. gada 9. decembrī Kastaņolā Rainis raksta vēstuli vienam no pirmajiem latviešu operdziedātājiem un koncertdziedātājiem Jēkabam Karpam (1888–pēc 1941), izsakot apbrīnu par viņa drosmi brīvprātīgi iestāties itāliešu armijā (Karps kara sākumā studēja mūziku Milānā). Rainis vēstulē pauž, ka jebkuras tautas cīņa par neatkarību ir svēta un taisna lieta, izsakot arī cerību, ka latvieši vienīgi garīgās konkurences ceļā izveidos Latvijas autonomiju zem krievu ērgļa (Rainis 1986: 84). 1916. gada 17. janvāra vēstulē Karpam, kurš ir izteicis vēlmi pārcelties uz latviešu strēlnieku bataljoniem, Rainis cenšas uzmundrināt ar vārdiem:

Mēs, latvieši, esam cietuši 700 gadus, izjuzdami briesmas nepārtraukti, mēs tagad esam pieraduši, sagatavoti pret vēl lielākām briesmām, ja aicinās tēvzeme, kultūra, taisnība. Esiet Jūs īsts latvietis, kas nozīmē to pašu ko varonis. (Rainis 1986: 90)

Tātad Rainis pilnībā un viennozīmīgi atbalstīja latviešu strēlnieku bataljonu veidošanu un saredzēja viņu izcilo lomu "patstāvības modināšanā".

Pēc Šveices trimdā pavadītajiem 15 gadiem 1920. gada aprīlī Rainis kopā ar Aspaziju atgriezās Rīgā, ko slepenībā atstāja 1905. gada decembrī. "Tā bija svētku diena visai latviešu tautai un pašam Rainim. Tā neviens latvietis, dzimtenē atgriežoties, nav sagaidīts – ne agrāk, ne pēc tam." (Kalniņš 1999: 68) "Tālajā Šveicē dzejnieki kļuvuši par tautas gaišāko sapņu simbolu." (Viese 1990: 150) Maija beigās viņš līdz ar citiem izciliem latviešu kultūras cilvēkiem piedalījās kritušo latviešu strēlnieku piemiņas pasākumā pie Silenieku kapiem netālu no Ložmetējkalna, kas līdz ar Nāves salu ir strēlnieku Golgātas ceļa simboli. Uzmanā klātesošajiem Rainis uzsvēra strēlnieku pieredzi dažādām šķirām, kas tomēr nav dziedis viņiem vienoties cīņā pēc viena mērķa. Tāpat viņš izteica prieku par Krišjāņa Barona klātbūtni – tā apstiprina jauno vēstures saiti starp tautas gara mantām (un Pirmo atmodu) un strēlniekiem, kas no jauna iedibina tautā vienību. Silenieku kapos un citur dusošie latviešu strēlnieki "uzdodot stāvēt par brīvību un stiprumu, bet miera un kultūras līdzekļiem" (Rainis 1993: 116).

Rainis atbalstīja latviešu strēlnieku bataljonu dibināšanu 1915. gada augustā (sk. Cielēns 2017: 60). Ar to viņš ir nacionāls. Ar to viņš novērsās no sociāldemokrātu internacionālisma, kas runāja par apspiesto sacelšanos pret apspiedējiem, nevis par tautības un valsts patriotisma principiem (Šiliņa 2022: 211). Pirmā pasaules kara sākšanās Rainim bija ne tikai vilšanās cilvēcē, bet tiešāk un konkrētāk – vilšanās sociāldemokrātiskajā internacionālē. Rainim kopš Jaunās strāvas laikiem pamatšķira – strādnieki un zemnieki – cīnās par darba tautu lielo salīgumu un Eiropas kultūras nāciju vienotību (Priedīte 1989: 276). Tomēr, karam sākoties, pamatšķira izrādījās nevis internacionālisti, bet gan nacionālisti, kas nostājās savu valstu pusē, un tā vietā, lai kopīgi ar citu valstu strādniekiem cīnītos pret kapitālistiem un buržuiem, tie kaujas laukā nogalina cits citu, aizstāvot savu valsti. Rainis jutās vīlies tajā atbalstā, ko savām valstīm karā izrādīja sociāldemokrāti:

Mani visstiprāk ķēra vācu biedru nodevība, kaut gan to varēja paredzēt; bet dzejniekam jau pēc amata vajag cerēt un ticēt, un es, to zinādams, tomēr biju cerējis, ka genoši kaut cik pretosies karam; viņiem būtu krievi un franči sekojuši ar kļaju revolūciju. Vāci tapa par nacionālistiem, un nu mums arī par tādiem jābūt šo laiku. (Rainis 1986: 26)

1914. gada 3. augusta vēstulē latviešu veterinārārstam, mikrobiologam un politiķim Augustam Kirhenšteinam (1872–1963) Rainis secina, ka Eiropas sociāldemokrāti kara jautājumā nostājušies savu valstu pozīcijās un ir gatavi aizstāvēt katrs savu tēviju. Vācu (sociāldemokrātu) partija kara sākumā neizvēlējās revolūciju, bet gan brīvprātīgi kļuva nacionālistiska, ar mērķi vācu strādnieku problēmas risināt uz pakļauto kaimiņu tautu rēķina (turpat: 8). Tā acīm redzami no sociāldemokrātu starptautiskās kopības Eiropā nekas nav sanācis, un Rainis retoriski jautā: "un mums jāskatās, vai tiešām mums labāk zem vācu junkuriem vai krievu činovniekiem"



1. att. Rainis kritušo karavīru piemiņas brīdī Silenieku kapos pie Ložmetējkalna, 1920. gada 24. maijs. Stāv pirmajā rindā no kreisās: 7. Voldemārs Ozols, 8. Krišjānis Barons, 9. Edvarts Virza, 10. Rainis, 11. Biruta Skujeniece, 13. Kārlis Skalbe, 14. Viktors Eglītis. Eduarda Gaiķa foto. Avots: Latvijas Kara muzejs, stikla negatīvs, 2-51242/3675-FN

Fig. 1. Rainis at the commemoration of the fallen soldiers at the Silenieki cemetery near Ložmetējkalna, May 24, 1920. Standing in the first row from the left: 7. Voldemārs Ozols, 8. Krišjānis Barons, 9. Edvarts Virza, 10. Rainis, 11. Biruta Skujeniece, 13. Kārlis Skalbe, 14. Viktors Eglītis. Photo by Eduards Gaiķis. Source: Latvian War Museum, glass negative, 2-51242/3675-FN

(turpat: 8). Rainim vilšanās karā ir ļoti konkrēta – tā ir vilšanās vācu sociāldemokrātijā, kas nostājās kara pusē. Tas viņam “atraisa rokas” – viņš var būt latviešu pusē, Krievijas revolūcijas pusē (Šiliņa 2022: 211).

Rainis cerēja uz Krievijas uzvaru karā, uz demokrātiskas Krievijas izveidošanos, tad tās sastāvā būs autonoma Latvija. Viņš pauž, ka jācer uz Krievijas revolūciju, kas sakaus krievu militārismu, vāju un cietušu jau 1905. gada revolūcijas laikā. “Nonākot pilnīgā vācu baronu jūgā, latviešu nācija tūlīt ies bojā.” (turpat: 27) 1915. gada 22. jūnija vēstulē vēsturniekam un emigrantam Šveicē kopš 1905. gada revolūcijas Jānim Krauzem (1863–1938?) Rainis norāda, ka latviešos ir jāizsauc patstāvīgas tautas apziņa, “kurai nepieciešama arī patstāvīga dzīve, garīgi un politiski” (turpat: 48). Sociāldemokrātijai ir vajadzīga brīva tauta, savu mērķi tā var sasniegt

tikai caur internacionāli, kas pamatojas tautībā, beznācijas ļaužu nav (turpat: 48, 74), "partijai pēc mana uzskata vajadzēja būt ne vien saimnieciskai un politiskai, bet arī ētiskai un garīgai, un filozofiskai" (turpat: 72). 1917. gada 4. aprīlī Rainis raksta Krievijas Valsts domes domniekiem Jānim Goldmanim un Jānim Zālītim (1875–1955), aicinot tos nekavējoties pasludināt Latvijas politisko autonomiju, sasaukt latviešu satversmes sapulci, atbrīvot Vidzemi, Latgali un Kurzemi no ārējiem ienaidniekiem, uzsverot, ka "mūsu cerība – demokrātiska, federatīva krievu republika" (turpat: 189). Rainis nav viens savā interesē par "lielo" politiku, kuras "centrā liekama Latvijas valstiskās autonomijas prasība" (Cielēns 2017: 44–45). Izšķiršanās starp Vāciju un Krieviju tiek uztverta kā izšķiršanās par latviešu tautas nākotni.

Viens no sava laika slavenākajiem pacifistiem franču rakstnieks Romēns Rolāns (1866–1944), norādot uz draudošajām pangermānisma un panslāvisma briesmām, esejā "Mazākais no diviem ļaunumiem: pangermānisms, panslāvisms" anonīmi publicēja Šveicē dzīvojošās Annas Rūmanes-Ķeniņas (1877–1950) emocionālo latviešu aizstāvības vēstuli. Raksts publicēts Šveices franču avīzes "*Journal de Geneve*" 1914. gada 10. oktobra numurā, izraisot plašāku rezonansi vācu, krievu un angļu presē. Varam pieņemt, ka Rainis šo rakstu bija lasījis, tāpat kā 1915. gada 15. septembrī turpat publicēto Rolāna vienu no svarīgākajiem pretkara darbiem esēju "Pāri kaujai" (*Au-dessus de la mêlée*). Šīs divas esejas un citi raksti ir tulkoti angļiski un 1916. gadā izdoti grāmatā "*Above the Battle*" Čikāgā (Rolland 1916). Par darba nozīmi liecina tā pārpublicēšana 2011. gadā, tādējādi tas turpina iespaidot arī mūsdienu domāšanu. Abos rakstos aplūkoti jautājumi, kas nodarbināja Raini.

Rolāna esēja ir emocionāla, krāšņa, spilgta, patētiska, personiska, bezbailīga, bet tomēr "no franču" pozīcijām un atbilde vācu "draugiem", tā ir saruna starp vāciešiem un francūžiem, kurā izskan arī Eiropas "mazo" tautu balss. Esēja iesākas ar savstarpējā naida kritiku, kas pārņēmis Eiropu. Francūzis Rolāns saka, ka jūt nepieciešamību saprast savus ienaidniekus vāciešus un viņu iemeslus, iedziļināties; ja to nedarīs, tad naida kļūs par mūsu pašu lielāko ienaidnieku. Kara apstākļos tā ir riskanta stratēģija: viegli iegūt savējo nosodījumu, ja centies izprast ienaidnieku. Tomēr Rolāns nebaidās. Viņa esejas un domāšanas avots ir vēstules, ko viņš saņem no visas Eiropas, no visām naidīgajām pusēm, tās demonstrē patriotisku deģsmi, savu notikumu izpratni un to, ka ikkatrs savu ienaidnieku uzskata par barbaru. Tā vācieši ir dziļi sašutusi, ka viņi tiek uzskatīti par Lielā kara aizsācējiem, ka viņiem tiek piedēvēta kara izraisšana, pārkāpjot Beļģijas neitralitāti, un vispār – viņi nevis nopostīja, bet izglāba Lēvenas bibliotēku. Rolāns ar šo esēju tiecas atbildēt uz jautājumu, ko vēstulēs viņam ir uzdevuši vācieši, – kāpēc Francija ir noslēgusi vienošanos ar Krieviju? Rolāna atbilde ir neskaidra un tendencioza. Viņš neko daudz nezina par milzīgo un noslēpumaino Krieviju, bet draugi sociālisti liek viņam domāt, ka tā ir topoša sabiedrība

un, pārvarot cara patvaldību, tā būs brīnišķīga zeme. Viņš ir netaisns pret vāciešiem, apgalvojot, ka pēc Ludviga van Bēthovena, Gotfrīda Leibnica, Johana Volfganga fon Gētes, Frīdriha Nīčes pēdējās desmitgadēs viņi neko nav devuši Eiropas un pasaules kultūrai. Salīdzinājumā ar vāciešu nespēju krievi ir radījuši Ļevu Tolstoju un Fjodoru Dostojevski, kas nav baidījušies kritizēt carismu. Rolāns nostājas jaunās (sociālistiskās) Krievijas pusē, kas vēl ir nākotnes projekts, un šādā kontekstā viņš iekļauj Rūmanes-Ķeniņas vēstuli. Šī vēstule, neraugoties uz abu pušu despotismu, sauc pēc palīdzības pret Vācijas imperiālismu, raugot atrast nākotni demokrātiskā Krievijā. Viņa izvēlas Krieviju, pat neraugoties uz tās despotismu, un tas burtiski ir tāds kā arguments šajā neklātienas sarunā ar vāciešu "draugiem", redz, vācieši un Prūsijas imperiālisms ir vēl sliktāks. Noslēguma rindkopā, kas sasummē un iekļauj arī Rūmanes-Ķeniņas vēstuli, ieraugāma centrālā doma – ir pienācis laiks Eiropas snobiskajām lielvarām (tolaik liela daļa no tām ir impērijas) ieklausīties to tautu balsīs, kas ir to ietekmētas vai vēlas tās pakļaut. Rolāns necer ne uz prūsiskā, ne cariskā imperiālisma saprātu, viņš cer uz "jaunās Krievijas" saprātu. Tā ir arī Raiņa pozīcija.

Nozīmīgs mēģinājums vērsties pret Vācijas imperiālistiskajiem plāniem Baltijā, kas Rietumos plaši tika popularizēti, bija "Latviešu komitejas Šveicē" (turpmāk – LKŠ) aptuveni gadu ilgusi darbība (1915–1916). LKŠ galvenais mērķis:

Aizstāvēt šie latviešu tautu kā patstāvīgu tautu ar savu valodu un kultūru un savu teritoriju – Latviju – pretī uzmācīgajam uzskatam, it kā tur būtu tikai vācu province un vācu kultūra. (Rainis 1917: 1)

Kaut arī komitejai neizdevās apvienot visus dažādo latviešu politisko uzskatu pārstāvjus, tā tomēr bija konkrētas idejas viens no izpauzumiem. Tās darbības laikā un pēc tam tās paustajām idejām izdevās piesaistīt vairākus Rietumu kultūras un zinātnes darbiniekus, kuru autoritāte bija nozīmīga latviešu stāvokļa pareizai skaidrošanai Rietumu politiķiem un sabiedrībai. Tas nebija maz, ņemot vērā pret latviešiem vērstās vācu melīgās propagandas milzīgos apmērus. Praktiskā darbībā Rainis tā bija iespēja pacelties pāri sociāldemokrātijas partejiskajiem principiem un kļūt par tiešām vienojošu nacionālu figūru, tomēr tas neizdevās, kļūstot par smagu triecienu, "kas viņu kā miesīgi, tā garīgi izsit no sliedēm uz ilgu laiku" (Grīnuma 2017: 773). Drīz pēc komitejas darbības izbeigšanās Rainis pats presē atzīst, ka viens no neveiksmes iemesliem ir sociāldemokrātu un pilsonisko partiju savstarpējā nespēja vienoties kopīga mērķa vārdā (Rainis 1917: 1).

1915. gada beigās Rainis negribīgi, bet tomēr kļuva par LKŠ prezidentu, būtībā visu aktīvo rīcību uzticot komitejas sekretārei Austrai Krauzei-Ozoliņai (1890–1941):

Latviešu emigrantu sabiedrībai Šveicē bija gluži skaidrs, ka tikai Rainis ir morālas tiesības vadīt LKŠ, ka tikai viņa vadībā komitejai ir cerības darboties efektīvi. (Matīsa 2006a: 153)

LKŠ darbība detalizēta aplūkota latviešu politoloģes Vitas Matīsas un literatūrzinātnieces Gundegas Grīnumas pētījumos (Matīsa 2006a: 153; Grīnuma 2017: 769–776 un citviet), tāpēc sīkāk šīs komitejas darbībai, kas ilga vienu gadu, nepievērsīšos. Šajā rakstā vēlos jautāt – kāds bija LKŠ iespaids uz latviešu Otro atmodu un ieguldījums tajā? Savstarpējās ķildas un partejiskās nesaskaņas neļāva realizēt daudzas iece-res, piemēram, netika sagatavoti un publicēti plašāki latviešu vēstures apcerējumi svešvalodās, kas stāstītu par “mūsu vēsturi no mūsu pozīcijām”. Atsevišķi raksti, ko LKŠ izdevās publicēt, neizraisīja plašāku starptautisku rezonansi un nepievērsa uz-manību latviešu (plašāk – Eiropas mazo tautu) jautājumam. Tomēr arī tas nav maz-svarīgi, jo bija nozīmīgs sabiedriska starppartiju sadarbības mēģinājums un vairāku aktīvi iesaistīto cilvēku (Anna Rūmane-Ķeniņa, Austra Krauze-Ozoliņa, Fēlikss Cielēns u. c.) personiskās izaugsmes un pirmā parlamentārā tipa politiskās darbī-bas pieredze, nespējot gan pārvarēt personisko nepatiku. Arī Rainim. LKŠ darbības izbeigšanos viņš izjuta kā atvieglojumu:

Tagad arī es varēšu skaitīties par atsvabinātu no pienākuma, kurš mani turēja un nelaida pie mana darba vairāk nekā gadu; varēšu brīvi uzelpot, cik ļaus vēl veselība – strādāt mana paša veidā priekš lieliem latviešu jautājumiem un piegriezties atkal literatūrai. (Rainis 1917: 1)

Tomēr, neraugoties uz šīs pieredzes neveismīgo raksturu, tas Rainim netrau-cēja iesaistīties politiskajā darbībā, atgriežoties Latvijā 1920. gadā, lai gan “piedalī-šanās politikā sagādāja Rainim nepatīkšanas un pat ciešanas” (Cielēns 2017: 98). Raugoties no sabiedriskās un politiskās darbības pieredzes uzkrāšanas viedokļa, LKŠ darbības gads ir nozīmīgs solis, tā ir tā pati izaugsme, ko latvieši veica citviet – organizējot bēgļu palīdzības organizācijas vai strēlnieku bataljonus. Visos šajos pro-cesos klāt ir kaut kāda papildu pievienotā vērtība, kustība, darbība, mērķtiecība, jau-nas zināšanas, kas nodrošina visai straujas izmaiņas un ļauj gan atsevišķiem cilvēkiem, gan plašākām sociālām grupām sasniegt iepriekš negaidītus un neplāno-tus rezultātus.

Nobeigums

Jāsecina, ka Otrā atmoda ir pētniecībā reti lietots jēdziens, kas veidots Dziesmotās revolūcijas jeb Trešās atmodas kontekstā 20. gadsimta 80. gadu beigās. Ar to tolaik un vēlāk pamatā publicistikā tiecās aptvert vairākus no-zīmīgus procesus no 1915. līdz 1920. gadam, kas noslēdzās ar Latvijas Republikas proklamēšanu un aizstāvēšanu Latvijas Neatkarības karā jeb Brīvības cīņās. Par Otrās atmodas nozīmīgākajiem komponentiem tiek uzskatīta Pirmā pasaules kara izraisītā latviešu došanās bēgļu gaitās uz citiem Latvijas novadiem vai Iekšķrieviju, strēlnieku bataljonu organizēšana un kaujas pret Vācijas armiju Rīgas pievārtē,

latviešu emigrantu sabiedriskā darbība Šveicē, cenšoties aizstāvēt latviešu tiesības uz savu zemi iepretim Vācijas koloniālajiem plāniem un piesaistot citu lielo Rietumu valstu uzmanību Eiropas mazo tautu jautājumiem, Latvijas Republikas proklamēšana un bruņota aizstāvēšana. Tomēr minētie procesi neveido kādu vienotu sistēmu, ko virzītu vienotas idejas un personas. Notikumiem gan raksturīga mobilitāte, jo cilvēki piespiedu kārtā vai brīvprātīgi devās prom no ierastās vides, darbiem, mainījās cilvēku attiecības, varas un ideoloģijas. Latviešu tauta dažos gados ne tikai zaudēja milzīgus resursus, bet arī ieguva jaunas zināšanas, prasmes, pieredzi un identitāti. Kā atzīmē Rūmane-Ķeniņa, domājot par Latvijas suverenitātes ideju un ierodoties Liepājā 1919. gada pavasarī Latvijas Republikai izšķirošā brīdī:

Sešus gadus biju bijuse prom no Latvijas. Bet Latvijas ideja bij pa to starpu spēji auguse un brieduse caur tautas neaprakstāmām ciešanām, caur latvju jaunekļu un vīru neizmērojamo varonību. (Rūmane-Ķeniņa 1926: 12)

Par Otrās atmodas vienu no centrālajām figūrām ir piedāvāts uzskatīt dzejnieku un dramaturgu Raini. Sevišķi izteikti tas ir dominējis akadēmiķa Stradiņa runās un rakstos 20. gadsimta 80. gadu beigās. Rainis viņam ir sava veida kompromisa figūra, kas spēj ne tikai apvienot Otrās atmodas notikumus un procesus, bet arī pretrunas un pretrunīgumu Trešās atmodas pirmajos gados, sevišķi domājot par latviešu un citu tautu attiecībām Latvijā. Rakstu sagatavojot, secināts, ka Raiņa tieša un nozīmīga iesaiste ir konstatējama vien atsevišķos gadījumos un ka viņa darbība nav izšķirusi laikmeta norises. Svarīga ir bijusi pati Raiņa klātbūtne, interese, atbalsts, mudinājums. Visspilgtāk tas atklājās Raiņa izteiktajā atbalstā latviešu strēlnieku bataljonu organizēšanā un izprotot viņu vēsturisko lomu latviešu tautas pastāvēšanā nākotnē. Kopumā jāsecina, ka Raiņa nozīme Otrās atmodas kontekstā ir meklējama nevis sabiedriskajos centienos, bet dzejnieka un dramaturga lielumā, literārajā darbībā, tekstos, ko tauta lasīja un uztvēra kā praviētiskus un iedvesmojošus. Jaunās strāvas laiks, 1905. gada notikumi un Šveices trimda kopumā, ne tikai Pirmā pasaules kara gadi, radīja to "simbolisko" Raini, kas Rīgā tika sagaidīts 1920. gada 10. aprīlī.

Kopumā jāsecina, ka jēdziens "Otrā atmoda" ir reti izmantots, to varētu lietot kā vispārīgu laikmeta apzīmējumu, bet diez vai to var uzskatīt par monolītu procesu, ko tas pārklātu. Drīzāk ir jārūnā par daudziem notikumiem, personām, kas dzīvoja un darbojās šajā laikmetā, par spilgtu uzplaukumu, kas rosināja jaunas idejas un centienus neatkarīgas valsts pastāvēšanas laikā. To pierāda arī līdzšinējā pētniecība, kas pievērsusies dziļai un vispusīgai šī Latvijas vēstures perioda pētīšanai un aprakstīšanai, nemeklējot kādu cauraudošu un vienojošu vadmotīvu. Otrās atmodas jēdziena ieviešana līdz šim nav radījusi papildu vērtību zinātniskajā izpētē. Šo konceptu var lietot kā poētisku laikmeta apzīmējumu vai atsauci uz latviešu tautas vēsturē nacionāli

nozīmīgiem periodiem, kad tika sasniegti būtiski rezultāti tautsaimniecībā, kā arī valodas, literatūras, mākslas, pašapziņas u. tml. jomās. Otrās atmodas gadījumā gan tas būtu mehānisks apvienojums.

Avoti

Cielēns, Fēliks ([1955] 2017). *Rainis un Aspazija: atmiņas un pārdomas*. Rīga: Lietusdārzs.

Eglītis, Kārlis (1915–1917). *Pirmā pasaules kara dienasgrāmatas. Divas burtnīcas*. Latvijas Kara muzejs, neregistrēts manuskripts.

Rainis, Jānis (1986). *Kopoti raksti 30 sējumos*. 23. sēj.: *Vēstules*. Rīga: Zinātne.

Rūmane-Ķeniņa, Anna (1926). Kalpaka svētku rīkotājiem, Ventspils studentu pulciņam. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LNA_LVVA), F5434_2_58, 12.–19. lpp.

Burž. avīžu "Baltija", "Jaunais Vārds", "Līdums" u. c. raksti par latviešu bēgļu organizāciju kulturālo darbību Krievijā. LNA_LVVA, F5434_3_191.

Burž. avīžu raksti (avīzes "Baltija", "Jaunais Vārds", "Līdums" u. c.) par "Latviešu komitejas Šveicē" darbības izbeigšanos, J. Raiņa raksts "Atskats par kādu neizdevušos sabiedrisku mēģinājumu". LNA_LVVA, F5434_3_192.

Latviešu Informācijas biroja korespondence par "Latvijas komiteju Šveicē" organizēšanu, notikumiem Baltijā u. c. materiāli. LNA_LVVA, F5434_3_193.

Literatūra

Alberts, Pēteris (2008). Latvijas valsts neatkarības ideja – Ernesta Blanka loma tās publicēšanā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 2, 47.–60. lpp.

Akuraters, Jānis (1924). *Dienu atspīdumi. Revolūcijas atmiņu grāmata (1905–1908)*. Rīga: A. Gulbis.

Ārdava-Āboliņa, Laura (2015). *Latvijas Trešās atmodas sociālās atmiņas un komemorācijas diskurss medijos (1988–2014)*. Promocijas darbs. Zin. vad. Vita Zelče. Rīga: Latvijas Universitāte.

Arnīs, Ernests (1934). *Latvju tautas politiskā atmoda*. Rīga: J. Roze.

Auziņš, Imants (1990). Rainis un Aspazija – mūsu mūžīgā atdzimšana. *Literatūra un Māksla*, 8. sept., 4. lpp.

Bērziņš, Jānis (red.) (2006). *1905. gads Latvijā: 100. Pētījumu un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11.–12. janvāris, Rīga*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

Bērziņš, Jānis (2006a). Piektajam gadam – 100. Bērziņš, Jānis (red.). *1905. gads Latvijā: 100. Pētījumu un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11.–12. janvāris, Rīga*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 9.–39. lpp.

Bērziņš, Jānis (2006b) 1905. gada revolūcijas ietekme uz Latvijas sabiedrības dzīvi. Bērziņš, Jānis (red.). *1905. gads Latvijā: 100. Pētījumu un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11.–12. janvāris, Rīga*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 553.–566. lpp.

Birze, Miervaldis (1990). Kur palika asinis? *Literatūra un Māksla*, 27.01., 12. lpp.

Blanks, Ernests (1921). *Latviešu tautiskā kustība*. Rīga: A. Gulbis.

- Blanks, Ernests (1927). *Latviešu tautas atmoda*. Rīga: A. Raņķis.
- Blanks, Ernests (1970). *Latvju tautas ceļš uz neatkarīgu valsti*. [Vesterosa]: Ziemeļblāzma.
- Drēģeris, Mārtiņš (2020). Demokrāts un tiesībnieks ar dzejnieka sirdi – Miķelis Valters. *Jurista Vārds*, Nr. 18, 5. maijs. Pieejams: <https://m.juristavards.lv/zurnals/276537-demokrats-un-tiesibnieks-ar-dzejnieka-sirdi-mikelis-valters/> [sk. 05.07.2025.].
- Grīnuma, Gundega (2017). *Viņpus Alpiem: Rainis un Aspazija Kastaņolā. Jaunatklāti tuvplāni*. Rīga: Mansards.
- Hartmanis, Aldis (2009). 1916. gada Ziemassvētku kauju varoņu atcerei. *Laiks*, 14.02., 14. lpp.
- Iļabs, Ivars (2023). *Nepateicīgie: latviešu politiskās domas pirmsākumi Eiropas kontekstos*. Rīga: Jumava.
- Īvāns, Dainis; Znotiņš, Ilmārs (2013). *Garaspēka zemes atgūšana*. Rīga: Tautas frontes muzejs.
- Jansons, Jānis Alberts (1939). *Tautiskās atmodas laikmeta darbinieki*. Rīga: Militārās literatūras apgādes fonds.
- Jundzis, Tālavš (red.) (2013–2015). *Nevardarbīgā pretošanās. Latvijas neatkarības atgūšana (1945–1990)*. 3 sēj. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centrs.
- Kalnačs, Benedikts (2001). Poētikas laikmetīgums Raiņa lugās "Spēlēju, dancoju" un "Daugava". Grīnuma, Gundega (sast.). *Rainis radošo meklējumu spoguļi*. Rīga: Zinātne, 49.–61. lpp.
- Kalniete, Sandra (2015). *Es lauzu, tu lauzi, mēs lauzām, viņi lūza*. E-grāmata. Ķekava: Publicētava.
- Kalniņa, Ieva (b. g.). *Atmoda. Elektroniskā latviešu valodas vārdnīca e-pupa, Latviešu valodas aģentūra*. Pieejams: <https://epupa.valoda.lv/atmoda/> [sk. 01.03.2025.].
- Kalniņš, Jānis (1999). *Rainis – derīgais un nederīgais*. Rīga: Signe.
- Krišjāņa Barona konference 2021: "Folklorā un atmoda" (2021). Pieejams: <https://lfk.lv/krisjana-barona-konference/2021> [sk. 17.04.2025.].
- Kronwald, Otto (1872). *Nationale Bestrebungen*. Dorpat: Mattiesen.
- Latvijas Tautas frontes programma (1989). *Atmoda*, 11.09., 2.–5. lpp.
- Līgotņu Jēkabs (sakop.) (1916). *Latviešu strēlnieku bataljoni*. Pēterpils: Kukurs.
- Matīsa, Vita (2006). Latviešu demokrātijas pirmais mēģinājums Šveicē 1915.–1916. gadā. *Rainis un Aspazija. No Kastaņolas uz brīvību*. Lugano: Edizioni Città di Lugano; Archivio storico, 151.–180. lpp.
- Matīsa, Vita (2006). Vara un patiesība. *Robežas. Rainis un Aspazija starp Latviju un Šveici = Borders. Rainis and Aspazija between Latvia and Switzerland*. Rīga: Neputns, 61.–119. lpp.
- Mauriņa, Zenta (1928). Mūsu rakstniecības šīdiena un rītdiena. *Daugava*, Nr. 5, 631.–632. lpp.
- Miķelsone, Māra (2021). Dainis Īvāns un trīs Latvijas atmodas. *Ir*, 18.11. Pieejams: <https://ir.lv/2021/11/18/dainis-ivans-un-tris-latvijas-atmodas/> [sk. 12.12.2024.].
- Priedīte, Aija (1989). Rainis par nākotnes cilvēku. *Viņpus laba un ļauna? Morāle un reliģija pasaulē un Latvijā*. Rīga: Avots, 246.–277. lpp.
- Procevska, Olga (2015). *Latvijas publiskie intelektuāļi perestroikas un atmodas laikā: identitāšu konstruēšana un publiskie diskursi (1986–1992)*. Promocijas darbs. Zin. vad. Aivars Tabuns. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Rainis, Jānis (1993). *Runas un intervijas*. Rīga: Zinātne.
- Rainis, Jānis (1917). Atskats uz kādu neizdevušos sabiedrisko mēģinājumu. *Jaunais Vārds*, 04.02., 1. lpp.

Rolland, Romain (1916). *Above the Battle*. Available: <https://archive.org/details/abovebattle00roma> [Accessed 25.03.2025.].

Stradiņš, Jānis (1992). *Trešā atmoda*. Rīga: Zinātne.

Stradiņš, Jānis (2010). Jādzīvo, jācīnās kopā. *Radošo savienību plēnums, 1. un 2. jūnijs*. Rīga: Jumava, 190.–191. lpp.

Stranga, Aivars (2006). Pārdomas par 1905. gada revolūciju. Bērziņš, Jānis (red.). *1905. gads Latvijā: 100. Pētījumu un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11.–12. janvāris, Rīga*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 567.–583. lpp.

Šiliņa, Zane (2022). Interpretation of the Theme of Night: A Case Study of Rainis's Creative Laboratory. *Letonica*, No. 46, pp. 210–226. <https://doi.org/10.35539/LTNC.2022.0046.Z.S.206.222>

Šmidchens, Guntis (2024). Dziesmotā revolūcija. *Nacionālā enciklopēdija*, 23.02. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/101078-Dziesmot%C4%81-revol%C5%ABcija> [sk. 04.04.2025.].

Taurēns, Jānis (2022). Latviešu trimda un Trešā atmoda (1988–1990): starp tradīciju un revolūciju. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, Nr. 13/14, 101.–114. lpp.

Tentelis, Augusts (red.) (1939). *Dokumenti par tautas atmodas laikmetu*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens.

Veidemane, Elita (2004). *Atmoda. Mani dārgumi*. Rīga: Jumava.

Veselis, Jānis (1936). *Pārdomu grāmata*. Rīga: a/s Valters un Rapa.

Viese, Saulcerīte (1990). *Gājēji uz Mēnesdārzu*. Rīga: Liesma.

Zelče, Vita (red.) (1997–2007). *Krišjānis Valdemārs: lietišķā un privātā sarakste*. 2. sēj. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs.

Ziemiņš, Modris (2000). *Trešā atmoda. Pazīstamas, nepazīstamas un jau aizmirstas sejas*. Rīga: Autora izdevums.